

Hegelova filosofie náboženství (21.7.92)

0.01 O čtení filosofických textů

Filosofický text můžeme číst s různým zaměřením. Buď nám jde a) o autora, tj. o proniknutí k jeho způsobu myšlení a k jeho myšlenkové strategii, nebo b) o proniknutí do jeho myšlenkového systému a do jeho vnitřní struktury, c) eventuelně nám jde především o jeden stavební kámen do obrazu určité linie, školy nebo i obecně doby, apod. Ale je také možno se f) nebo g) zaměřit na něco méně rozsáhlého, kdy cílem není ani doba, ani škola či směr, ba ani autor sám, ale určitým způsobem formulovaná myšlenka. Pak je možno se zabývat třeba jedinou větou po několik týdnů, a cílem nám je proniknout za formulaci k tomu, co takovou formulací bylo jen zachyceno, někdy dokonce jen naznačeno, abychom to znovu promysleli, domysleli a eventuelně nově formulovali. Pak uvažujeme myšlenku samu jako letící šíp, který poté, co opustil původně napjatou tětivu, letí už bez dalších ohledů jak na tětivu, tak celý luk, ba na samotného střelce.

0.02

Ovšem i tento poslední obraz musíme korigovat. Myšlenka nemůže letět jako šíp, samostatně od střílejícího i od toho, co má být zasaženo. Myšlenka nikde v prostoru není a proto se nemůže v prostoru ani pohybovat. To, co z myšlenky trochu připomíná vystřelený šíp, je její určitá formulace, ba ještě méně, několik po sobě jdoucích slov, ba ani to, jen určitým způsobem uspořádaná písmena, značky na pergamentu nebo papíru apod. Je to jen velká nepřesnost, prozrazující už jisté – a ovšem chybné – pozice, když někdo řekne, že v textu musíme najít, co tam je. Už jste mne někteří asi slyšeli citovat německého filosofa Odo Marquarda, upozorňujícího na to, v textu musíme zejména přečíst to, co tam není. Interpretace tohoto výroku musí dbát jeho hloubky a nesmí zůstat jen na jediné rovině (a už vůbec ne na povrchu). Příklad uměleckého díla: umění se pokouší zmocnit všech rovin, které mohou v některých případech jakoby splývat v jedinou pro toho, kdo nedovede dobře vidět resp. pozorovat. Vnější podoba artefaktu a vnitřní svět uměleckého díla. Trochu oválné namalované kuličky s různými nožičkami jsou pro nás příležitostí k rozpoznání toho, co musíme dělat, když čteme text: někdo ty kuličky musí přesně registrovat a vědět, co znamenají a co se pod jejich vedením musí provést. Ty kuličky, totiž noty, je třeba uskutečnit zcela novým způsobem, na nové rovině, vpravdě jen tím, že je zahráme. Předpokladem k tomu, abychom je správně zahráli, je několikaleté pedagogické vedení dobrého učitele a podobně dlouholetý trénink z naší strany. Kdo se učil hře na housle, ví, že k takovému tréninku náleží velmi otravné cviky třeba Ševčíkovy houslové školy. Ale nejde jen o technickou zdatnost, musíte se jakoby poddat samotné skladbě, tedy tomu, co nemůže být vyjádřeno v notách. A když jde o skladbu pro soubor komorní nebo dokonce orchestrální, je třeba se sehrát s jinými hráči, v orchestru navíc s dirigentem. Všechno i nejznalejší mluvení o hudbě, o skladbách, o autorech, hráčích, dirigentech a jednotlivých provedeních nemůže nahradit živou hudbu. V jistém smyslu se stát jedním z hráčů, kteří si zahrají – nijak špičkově a třeba jen pro potěšení – Haydnovo kvarteto, je významnějším příspěvkem k životu hudby než sebechytřejší studie o Haydnovi a jeho komorní tvorbě. Když čtete filosofický text, musíte také dobře přečíst všechna písmenka (příklad: koexistenční x koextenzivní), musíte správně pochopit slova a věty, k tomu se musíte po leta cvičit čtením filosofických textů – to není žádná kutálka! -, musíte vyzkoušet různé své nápady a zpětně zkontrolovat, zda odpovídají textu, atd. Teprve poté, když se naučíte takto co nejpozorněji a nejpresněji číst text, můžete postoupit od jednotlivých vět k celým odstavcům, kapitolám, knihám a konečně k samému autorovi. Jinak si děláte

obraz autora buď jen z druhé ruky (z příruček, v lepším případě ze sekundární literatury) anebo naprosto diletantsky.

0.03

Text Hegelových přednášek o filosofii náboženství má své zvláštnosti. Především nejde v přesném slova smyslu o dílo Hegelovo. Hegel přednášel o filosofii náboženství víckrát, a pokaždé to pojal poněkud jinak. Zdrojem pro hegelovská studia tu jsou jednak poznámky, které psal Hegel vlastní rukou, a vedle toho poznámky, které si z přednášek v oněch různých dobách dělali někteří pečliví studenti. (Tak tomu je i v celé řadě dalších hegelovských textů – jen několik z nich připravil do tisku sám autor. Není to nic tak ojedinělého v dějinách filosofie – s vysokou pravděpodobností takto vznikaly i četné ze spisů Aristotelových. Ovšem v Hegelově případě máme k dispozici původní Hegelovy rukopisy i původní rukopisy jeho studentů – návštěva hegelovského archivu je zvláštním způsobem povznášející. Proč vlastně?) Proto musíme jednotlivé formulace a texty hodnotit s velkou obezřetností a musíme je srovnávat jednak s jinými formulacemi z jiných textů, zejména však si musíme pomalu vytvářet určité pochopení Hegela a jeho myšlení, a to bez toho, že bychom se příliš naivně nechali ovlivnit již existujícími interpretacemi, a při čtení dalších a dalších textů a celých spisů Hegelových pak musíme své původní nebo dřívější pojetí vždy znovu opravovat a upravovat a pokoušet se tak textům porozumět co nejlépe. A po celou tu dobu, jak všechny ty texty budeme číst, se nutně bude prosazovat naše vlastní filosofická orientace, o níž jsme se zmínili již na počátku. Např. já jsem se nikdy nepokoušel proniknout k Hegelovi jako k filosofovi, k jeho jedinečné osobě, nýbrž četl jsem jeho spisy sice s velkým zaujetím, ale na prvním místě pro svůj užitek, tj. pro to, abych lépe myslel, filosofoval svou vlastní cestou. To pak znamenalo, že jsem rozsáhlé partie četl s mimořádnou pozorností a s hlubokým soustředěním, zatímco jiné partie jsem přečetl zběžně nebo některé zcela pominul. Mým cílem není nakreslit co nejdokladnější Hegelův portrét, prokázat svou znalost, stát se hegelovským odborníkem, ale čtu jeho texty, abych se jimi živil, abych z nich podle své potřeby vyživoval své vlastní myšlení. Kdybych se přirovnal k rostlině nebo spíše ke stromu, tak jeden kořen prostě natahuji a zapouštím do Hegela, aniž bych zapomínal na to, zapouštět jiné kořeny jinam. Hlavně jde o to, aby mé vlastní myšlení bylo jedním živým stromem, i když se živí látkami z různých živných půd a hnojišť. Starými řeckými mysliteli opovrhované mnohovědění se i v naší době pokouší vytlačovat a nahradit skutečné myšlení.

0.04

To, co tady budeme dělat, nemá být náhražkou za nejrůznější učebnicové výklady a už vůbec nemůže být chápáno jako studium hegelovské filosofie. Naším jediným cílem je naučit se lépe a odpovědněji číst filosofický text, a to bychom mohli i na jiných autorech (i když zajisté nikoliv na všech). Nebudeme tedy spěchat, abychom došli na nějaký konec. V tom, čemu se chceme tady učit, není žádných konců. Učit se lépe číst filosofický text se každý musí učit znovu a znovu po celý život, protože stále noví filosofové přicházejí a nutí nás se učit číst znovu a jinak. Každá rutina je zde na překážku. Musíme však takovou rutinu poznávat a odhalovat jako rutinu, neboť právě rutina je největším nepřítelem skutečného myšlení. A to platí také o všech takto čtených autorech a jejich dílech. A také Hegel má svou rutinu. Takže: nás bude zajímat nikoliv Hegelova rutina, nýbrž jeho živé myšlení. Jeho rutině se však nevyhneme, musíme se jí nějak prodat jako houštinou, musíme ji jako překážku přeskočit, přelézt nebo alespoň podlézt (přelomit ji nedokážeme). Ospravedlnit takový eventuelně nefair postup může jen to, že si nenecháme ujít jeho, Hegelovo, myšlení. A to ovšem v textu nenajdeme jako nějakou danost, ale musíme se vždy nově pokoušet k němu nějak proniknout blíž tím, jak sami budeme živě myslet. Prostě řečeno: místo žvanění o Hegelovi se chceme u něho přiučit živému myšlení.

1.01

Musíme si nejprve položit otázku, jaký má vlastně smysl se zabývat filosofií náboženství a proč zrovna filosofií Hegelovou. Někteří z Vás už vědí, že sám jsem přesvědčen, že křesťanství ve svém jádře žádným náboženstvím není a že je za náboženství považováno jen omylem, a to omylem, který se vleče dějinami po staletí. Právě+ tato okolnost však může být považována za jeden z hlavních důvodů, proč se na theologické fakultě zabývat filosofií náboženství: potřebujeme si vyjasnit, jaký je základní rozdíl mezi filosofickou reflexí náboženských pocitů a stavů, náboženských jevů, projevů a zkušeností na jedné straně a filosofickou reflexí víry na straně druhé. Budu vycházet z toho, že víra je životní (i myšlenková) orientace ostře protimytická a protináboženská, a budeme si všímat toho, zda v tomto případě hegel a v jiných případech jiní filosofové měli vůbec nějaký smysl pro toto rozlišení. Je to pro nás důležité zejména proto, že naše hlavy jsou plné zlomků myšlenek starých filosofů, aniž bychom si toho byli vědomi, a že bychom jejich myšlenkové nedostatky a omyly mohli chybně považovat za potvrzení nedostatků a omylů vlastních.

1.02

A pak tu je otázka, proč to má být zrovna Hegel, na němž si to budeme ověřovat. Tedy za prvé proto, že to je velký myslitel, jeden z největších filosofů všech dob. Je vždycky lépe chodit ke kováři než ke kováříčkovi, ať už jde o cokoliv. Za druhé proto, že nejruznějším prostřednictvím a v rozmanitých převlecích mělo Hegelovo myšlení zejména v posledních pěti desetiletích (ale do jisté míry už dříve) obrovský vliv na naše vlastní myšlení. V žádném případě nesmíme podceňovat skutečnost, že i přes onen v posledních dvaceti letech velmi upadlý marxismus (ale třeba v šedesátých letech marxismus docela zajímavý a myšlenkově nadále relevantní) a navzdory té nejrůznější podobě několikátého odvaru se některé Hegelovy myšlenky přece jen usadily v našich hlavách, a pokud ne přímo v našich, tak jistě v hlavách mnoha lidí, s nimiž přicházíme a s nimiž zejména vy přijdete často do styku. Čím méně si budou lidé vědomi své závislosti na Hegelových, Feuerbachových a Marxových myšlenkách, tím bezbrannější budou vůči jejich působení. Ne všechny Hegelovy myšlenky jsou hodny odmítnutí či dokonce zatracení, ale musíme vždycky vědět, které to jsou myšlenky, jaká je jejich původní podoba a proč je odmítáme nebo proč s nimi souhlasíme.

1.03

Nenechte se zejména mást žádnými přehlednými dějinami filosofie, dokonce ani těmi nejlepšími a nejdůkladnějšími. Každý velký filosof představuje mnohem větší myšlenkové bohatství, než jaké je možno soustředit do několika charakteristik. Každé dějiny filosofie jsou jen jakoby pomocným lešením, jež nám dovoluje dávat si různé myslitele do časové i věcné souvislosti, ale žádné lešení nemůže nahradit stavbu, kolem níž bylo postaveno.